

Observatielijst: Zelfregulatie in het onderwijs

Handleiding en verantwoording

Inhoud

1. Inleiding

- 1.1 Uitgangspunten van de ZO!
- 1.2 Wat is de ZO!?
- 1.3 Het doel van de ZO!
- 1.4 Doelgroep van de ZO!

2. Aan de slag met de ZO!

- 2.1 Waarvoor kun je de ZO! gebruiken?
- 2.2 Hoe vul je de ZO! in?
- 2.3 Twijfel over het toekennen van een score
- 2.4 Waar vind je de uitkomsten van de ZO!?
- 2.5 Hoe interpreteer je de uitkomsten van de ZO!?

3. Aanpak in de groep

- 3.1 Onderwijsbehoeften
- 3.2 Specifieke onderwijsbehoeften
- 3.3 Handelingssuggesties
- 3.4 Pedagogische randvoorwaarden
- 3.5 Aandachtspunten
- 3.6 Overdracht naar een andere leerkracht
- 3.7 Als de gekozen aanpak niet werkt

4. Theoretische onderbouwing van de ZO!

- 4.1 Ontstaansgeschiedenis
- 4.2 Begripsbepaling van zelfregulatie
- 4.3 Zelfregulatie en verwante begrippen
- 4.4 Ontwikkeling van zelfregulatie
- 4.5 Randvoorwaarden voor de ontwikkeling van zelfregulatie
- 4.6 Beïnvloeding van zelfregulatie: interventies
- 4.7 Zelfregulatie en de ZO!
- 4.8 Relatie met andere instrumenten

5. Psychometrische verantwoording

- 5.1 Factorstructuur van de ZO!
- 5.2 Interbeoordelaarsbetrouwbaarheid
- 5.3 Validiteit

Bijlage 1: ZO!

Bijlage 2: Handelingsgerichte adviezen

Literatuur

1. Inleiding

Sinds de komst van Passend Onderwijs worden scholen nog intensiever geconfronteerd met een groep leerlingen, die als gevolg van problemen met zelfregulatie niet (meer) tot ontwikkelen en leren komen. Deze leerlingen hebben een grote kans op het ontwikkelen van gedragsproblemen. Zij lopen het risico op vroegtijdige schooluitval, door verzuim of verwijdering (Van der Ploeg, 1997; Blair & Diamond, 2008). In de dagelijkse praktijk van het onderwijs blijkt dat deze groep leerlingen zorgt voor handelingsverlegenheid. Om deze groep leerlingen en hun leerkrachten te helpen is de observatielijst Zelfregulatie in het onderwijs (ZO!) ontwikkeld.

1.1 Uitgangspunten van de ZO!

De ZO! is ontwikkeld in opdracht van de zeven Pedagogische Instituten in Nederland, verenigd in Pi7. Bij de ontwikkeling van de ZO! zijn PI(-school) De Hondsborg, PI-school De Brug, de CED-Groep en Praktikon betrokken. De ZO! is een wetenschappelijk verantwoorde observatielijst, met de volgende uitgangspunten:

- o diagnostiserende functie bij het in kaart brengen van het ontwikkelingsniveau van zelfregulatie;
- o handelingsgerichte functie, ondersteunend voor het inrichten van intensieve onderwijs-zorgarrangementen;
- o ondersteunend bij het proces van handelingsgericht werken;
- o bruikbaar voor een brede range van leeftijden en cognitieve en onderwijsniveaus;
- o bruikbaar bij monitoring en evaluatie van intensieve onderwijs-zorgarrangementen;
- o bij het ontwikkelen van de eerste versies van de lijst zijn uitgangspunten gehanteerd die horen bij het leerbaarheidsmodel van Van Loon (Verhoeven & Andersen-Boers, 2008).

1.2 Wat is de ZO!?

De ZO! is bedoeld om het ontwikkelingsniveau van een leerling op het gebied van zelfregulatie in kaart te brengen. Met 'zelfregulatie' wordt in deze publicatie bedoeld: de mate waarin een leerling in staat is om zijn gedrag, gevoel en aandacht zodanig te reguleren dat hij tot leren en functioneren op school kan komen. Wanneer duidelijk is op welk niveau een leerling zelfregulatie heeft ontwikkeld, kunnen zijn onderwijsbehoeften geformuleerd worden. Het is vervolgens mogelijk om het (intensieve) onderwijs-zorgarrangement zo in te richten, dat het aansluit op de onderwijsbehoeften van die individuele leerling of van een groep leerlingen. De ZO! biedt hiervoor aanknopingspunten.

1.3 Het doel van de ZO!

De ZO! is een onderdeel binnen een geïntegreerd continuüm van aanbod van zorg en onderwijs. Dit aanbod is afgestemd op de groep leerlingen die problemen heeft met zelfregulatie en die daardoor (nog) niet in staat is om fulltime in een onderwijsgroep te functioneren, of die in een kleinere klas onderwijs intensief begeleid wordt. Centraal in het aanbod staan de bevordering van ontwikkelingskansen en het streven naar participatie in een speciale onderwijsklas of, indien mogelijk, in het regulier onderwijs. Daarbij is intensieve afstemming en samenwerking tussen zorg en onderwijs en tussen speciaal en regulier

onderwijs een voorwaarde. Zowel in het speciaal als in het regulier onderwijs zijn de doelen: afname van zorgtijd en toename van onderwijstijd.

1.4 Doelgroep van de ZO!

Leerkrachten, docenten en (intern) begeleiders kunnen de ZO! invullen. De observatielijst is bijzonder geschikt om in te vullen voor leerlingen in het speciaal onderwijs (SO). Met name voor leerlingen die onvoldoende in staat zijn om hun gedrag te reguleren en de gevolgen van hun gedrag op hun (leer)omgeving te begrijpen. Dat kan zich uiten in verschillende problemen met:

- taakgericht gedrag
- zelfbewustzijn en reflectie
- interactie in de klas

Ook wanneer een leerling uitvalt of laag scoort op bijvoorbeeld meerdere punten van de *Leerlijn Leren Leren SO* (Pi7, 2009) kan de observatielijst een hulpmiddel zijn om vast te stellen op welke gebieden van zelfregulatie de leerling uitvalt.

Leeswijzer

- **Hoofdstuk 2** van deze Handleiding en verantwoording gaat vooral in op het **gebruik van de ZO!** in de praktijk. Dit hoofdstuk geeft daarmee antwoord op de vragen: hoe wordt de ZO! gescoord? En wat betekenen de scores?
- **Hoofdstuk 3** geeft ten slotte **aanbevelingen** om naar aanleiding van de resultaten van leerlingen op de ZO! een aanpak te formuleren.
- **Hoofdstuk 4** gaat in op de **ontstaansgeschiedenis** van de ZO! en biedt de **theoretische achtergrond van het begrip zelfregulatie**. Daarnaast gaat het hoofdstuk in op de plaats van de ZO! ten opzichte van andere instrumenten.
- **Hoofdstuk 5** biedt de **psychometrische verantwoording** van de ZO!.
- In **bijlage 1** vind je de observatielijst **ZO!**
- **Bijlage 2** biedt **praktische handreikingen** om in de aanpak van leerlingen tegemoet te komen aan hun onderwijsbehoeften, aansluitend op hun resultaten op de ZO!. Welke onderwijsbehoeften kunnen horen bij de resultaten? En wat kan de leerkracht in de klas concreet doen om aan die behoeften tegemoet te komen?

In de tekst is steeds gebruik gemaakt van hyperlinks bij verwijzingen naar hoofdstukken, paragrafen of bijlagen. Door in de pdf te klikken op de onderstreepte tekst, kom je gemakkelijk bij de tekst waarnaar wordt verwezen.

2. Aan de slag met de ZO!

De ZO! kan het beste worden ingevuld door een leerkracht, docent, (intern) begeleider of zorgcoördinator. Dit hoofdstuk licht toe voor welke verschillende doeleinden het praktisch kan zijn om de ZO! in te vullen. Vervolgens lees je volgens welke stappen je de observatielijst kunt invullen, waar je de uitkomsten vindt en hoe je deze kunt interpreteren.

2.1 Waarvoor kun je de ZO! gebruiken?

De uitkomsten van de ZO! kunnen op verschillende manieren worden gebruikt. Voorbeelden zijn:

- *Groepssamenstelling*
De uitkomsten op de ZO! kunnen tevens worden gebruikt om een leerling toe te wijzen aan een specifieke groep. De scores op de schalen geven een profiel van een leerling weer. Deze scores kunnen worden gebruikt bij het indelen van leerlingen in groepen.
- *Doelen stellen*
De scores op de schalen en items maken het mogelijk om doelen te formuleren. Wanneer een leerling of groep leerlingen op een schaal of item duidelijk lager scoort dan op de overige, kan er bijvoorbeeld voor worden gekozen om het onderwijs-zorgarrangement vooral in te richten op de lager scorende schaal. De doelen van het arrangement kunnen worden opgesteld door de formulering uit de volgende fase van hetzelfde item over te nemen.

Voorbeeld

Een leerling heeft op het item *Afleidbaarheid: externe prikkels* een score in de tweede fase behaald: 'De leerling is door een externe prikkel tijdelijk afgeleid van zijn taak (of instructie). Pas na tussenkomst van de leerkracht richt de leerling zich weer op zijn taak.'

Het bereiken van de derde fase wordt dan het doel, namelijk: 'De leerling is door een externe prikkel tijdelijk afgeleid van zijn taak, maar kan zelfstandig zijn aandacht weer op zijn taak (of de instructie) richten.'

Het is echter niet per definitie noodzakelijk om de laagste score te kiezen en hieraan een doel te koppelen; verschillende factoren rondom de leerling kunnen van invloed zijn op deze keuze. Voorbeelden hiervan zijn: de mogelijkheden van de school en de leerkracht, de samenstelling van de groep en het gedrag en de mogelijkheden van de medeleerlingen, en de verwachte mogelijkheden tot groei bij een leerling. Daarnaast kan het ook belangrijk zijn om te kijken naar de hogere scores van een leerling. Waar liggen zijn sterkere kanten? En (hoe) kunnen die worden gebruikt om zich te ontwikkelen op andere, lager scorende gebieden? Tijdens het bespreken van een leerling, zijn gedrag in de groep en de uitkomsten op de ZO! kan een leerkracht hier samen met bijvoorbeeld een intern begeleider en gedragswetenschapper aangeven waar de prioriteiten en mogelijkheden liggen. Zodat hierop een keuze voor een doel kan worden gebaseerd.

- *Doelen evalueren/effectmeting*
Je kunt de ZO! meerdere keren voor dezelfde leerling invullen. Door dit op verschillende momenten te doen, is zijn ontwikkeling gedurende een periode in kaart te brengen.

Hierdoor is de observatielijst te gebruiken als volginstrument of om het effect van een interventie te bepalen. Om de vooruitgang van een leerling te kunnen volgen is het nodig om steeds de vastgestelde doelen te registreren.

- *Diagnosticering*

In een diagnostisch proces kunnen de uitkomsten op de ZO! een aanvulling geven op het gebruik van andere instrumenten en activiteiten (zoals tests, vragenlijsten, dossieranalyse en observaties) en ondersteunend zijn.

	Scores op schalen	Scores op items
Groepssamenstelling	x	
Doelen stellen	x	x
Doelen evalueren	x	x
Effectmeting	x	
Diagnosticering	x	

2.2 Hoe vul je de ZO! in?

Meer weten?

Mail voor het verkrijgen van de volledige handleiding naar Tamara Wally:

t.wally@cedgroep.nl

Colofon

Ontwikkelaars Pi7:

K. Smeets (De Hondenberg)
R. Kooijmans (De Hondenberg)
T. Wally (CED-Groep)
C. van Dam (Praktikon)
P. Tan (PI-school De Brug)
M. Aert (PI-school Hondenberg)

Met dank aan de volgende mensen:

H. Damen (Praktikon)
T. Rijkers (PI-school Hondenberg)
M. van Riel (De Hondenberg)
M. Straasheijm (CED-Groep)
M. Tjallema (CED-Groep)
H. van Loon (Intermetzo Zonnehuizen)
M. van der Haar (Intermetzo Zonnehuizen)

Met dank aan de volgende scholen:

PI-school Hondenberg, Oisterwijk
PI-school De Brug, Leiden
SO De Piloot, Rotterdam